

ОЛГА САВИЋ

БРОЈНИ ПОРАСТ СТАНОВНИШТВА У ГРАДОВИМА ШУМАДИЈЕ

— Кретање и анализа —

Увод. Шумадија је пространа област у средишту Србије, њено је згро. Ограничена је на северу Савом и Дунавом, на истоку Великом Моравом, на југу Западном Моравом а на западу Колубаром, Љигом и Дичином, односно Чемерницом. У њој су три стара градска центра: Београд на северу, Крагујевац у центру области, тако рећи њеном срцу, и Смедерево на крајњем североистоку. Ова три насеља су била своједобно престонице, односно најважнија насеља српске државе: Смедерево је било седиште српског деспота уочи пада државе под турску власт, а Крагујевац и Београд имају ту функцију у ослобођеној Србији. Крагујевац је прва престоница по ослобођењу од Турака, од 1819., а Београд је то постао по абдикацији Милоша 1839. и остао престоницом и новостворене Југославије (4, с. 546)*. Ова три града су повремено имала највећи значај, и то од времена када се српска државна територија помсрала на север са истовременим продирањем Турака, односно пет векова касније када се, обрнуто, померала од севера према југу ширећи се и потискујући турску империју. Ово су и данас три најзначајнија града у Шумадији. Осим њих већи значај варошица, односно паланки, имали су у турско време и Смедеревска Паланка и Светозарево (Јагодина), јер су оба насеља била важне друмске станице на старом цариградском путу, главној вези Србије са Турском и главне жиле куцавице отоманске империје у њеном европском делу. Због тога ова два града и данас следе по значају и броју становника иза Београда, Крагујевца и Смедерева. Паланка и друмска станица је у то време била и Баточина која ни до данас није добила статус града. Сва остала насеља Шумадије била су села са изузетком Рудника, старог рударског центра који се 1476. и 1516. године помиње као „рудник сребра и у њему се одржава пазар” (1). Насеља Шумадије која се данас правно сматрају градовима била су најчешће села одмах по ослобођењу од Турака, али са успостављањем српске државе и добијањем извесног управног значаја нека од њих су постала варошице.

Стварање градских насеља Шумадије по одласку Турака. — Стварање данашњих градских насеља Шумадије почиње ослобођењем од Турака и успостављањем српске управе. Године 1834. забележени су као градови само Смедерево, 2450**, и Београд, 7033 становника, јер

* Крагујевац је био престоница нешто дуже од 1818—1841. (11, с. 45—56).

** Ово је број становника 1834. године без Турака и Цигана.

су у њима биле тврђаве. Вароши су биле Крагујевац (2235) и Јагодина (2558), као седишта окружја, варошице Брусница (Горњи Милановац), Гроцка, Рача (147) и Топола, а паланке Паланка (573) и Баточина (383). Осим насеља која су данас у статусу градова у то време се као варошице помињу: Багрдан, Остружница и Рудник, а као паланке: Јасика, Колари и Болеч (2, с. 52—53).

Промена статуса неких насеља види се већ 1866. године. Тада се као окружне вароши, осим Београда (24768 ст.), помињу Горњи Милановац (858), Јагодина (Светозарево 4429), Крагујевац (6386) и Смедерево (5122 ст.). По истом закону од 1866. варошице су: Аранђеловац (726 ст.), Гроцка (1399), Паланка (1365) и Рача* (869) (2, с. 53 и 54).

После закона о местима 1866. године следи проглашење за варошице следећих насеља Шумадије (2, с. 57—58.).

	Година проглашења	Број становника		Година проглашења	Број становника
Наталинци	1881.	1468	Багрдан	1892	288 (са сел.)
Лазаревац**	1882.	765	Младеновац	1893.	1393 (са с.)
Варварин	1882.	372 без с.	Сопот	1893.	407
Топола***	1885.	669	Сараорци	1896.	2451 (са с.)
Баточина	1885.	482	Лапово	1896.	188
Рековац	1886.	1520	Белановица	1901.	294
Колари	1889.	595			

Кнић је био сеоска варошица (2, с. 56—57.).

У попису од 31. X 1910. године се као варошице и вароши јављају следећа насеља са следећим бројем становника (2, с. 55—56.): Аранђеловац, варошица 2110 ст., Багрдан, варошица 296. ст., Баточина, варошица 511, Белановица, варошица 294, Београд, варош 89876 ст., Варварин, варошица 395, Горњи Милановац, варош 2122 ст., Гроцка, варошица 2572, Јагодина, варош 5376 ст., Коларе, варошица 595, Крагујевац, варош 18376 ст., Лазаревац, варошица 765, Лапово, варошица 182, Младеновац, варошица 1394, Наталинци, варошица 1460, Паланка, варошица 3860, Рача, варошица 1198, Рековац, варошица 1524, Сараорци, варошица 2451 ст., Смедерево, варош 7411 ст., Сопот, варошица 407 и Топола, варошица 669 становника.

Као што се види тада је највећи број становника имао Београд. За њим је следио, скоро пет пута мањи, Крагујевац, а на трћем месту је било Смедерево упола мање од Крагујевца. После тога су следили по величини Јагодина (варош) и Паланка (варошица) са преко 3000 становника. У групи од 2—3000 становника биле су варошице Гроцка, Сараорци и др. а најмањи су међу њима били Горњи Милановац, ок-

* Рача није званично призната за варошицу. већ је као таква призната у списку вароши и варошица у Србији од 16. I. 1866. г. (4, с. 709)

** Тада Шопић. Ново име Лазаревац озваничено је 27. јула 1889 године у „Српским новинама“ (4, с. 583).

*** На другом месту проглашење за варошицу је било 1882. г. (4, с. 765).

ружна варош, и Аранђеловац, варошица. У групи од 1000—1500 становника најбројнији је био Рековац (1524), следили су Наталинци и Младеновац а најмања је била Рача. Остале варошице су имале од 182 до 765 становника, и то овим редом по величини: Лазаревац, Топола, Коларе, Баточина, Сопот, Варварин, Багрдан, Белановица и најмање Лапово.

Каснији развој ових насеља чини да нека поново постају села. Багрдан, Коларе и Сараорци су данас велика сеоска насеља, односно сеоске варошице, јер се у њима развила и мања чаршија. Друга насеља су остала варошице као Баточина, Варварин, Рековац и Наталинци, а поред њих често постоји и сеоско насеље истог имена (Баточина село). Најзад, трећа група се развија у градове што је посебно изражено у најновијем периоду после другог светског рата.

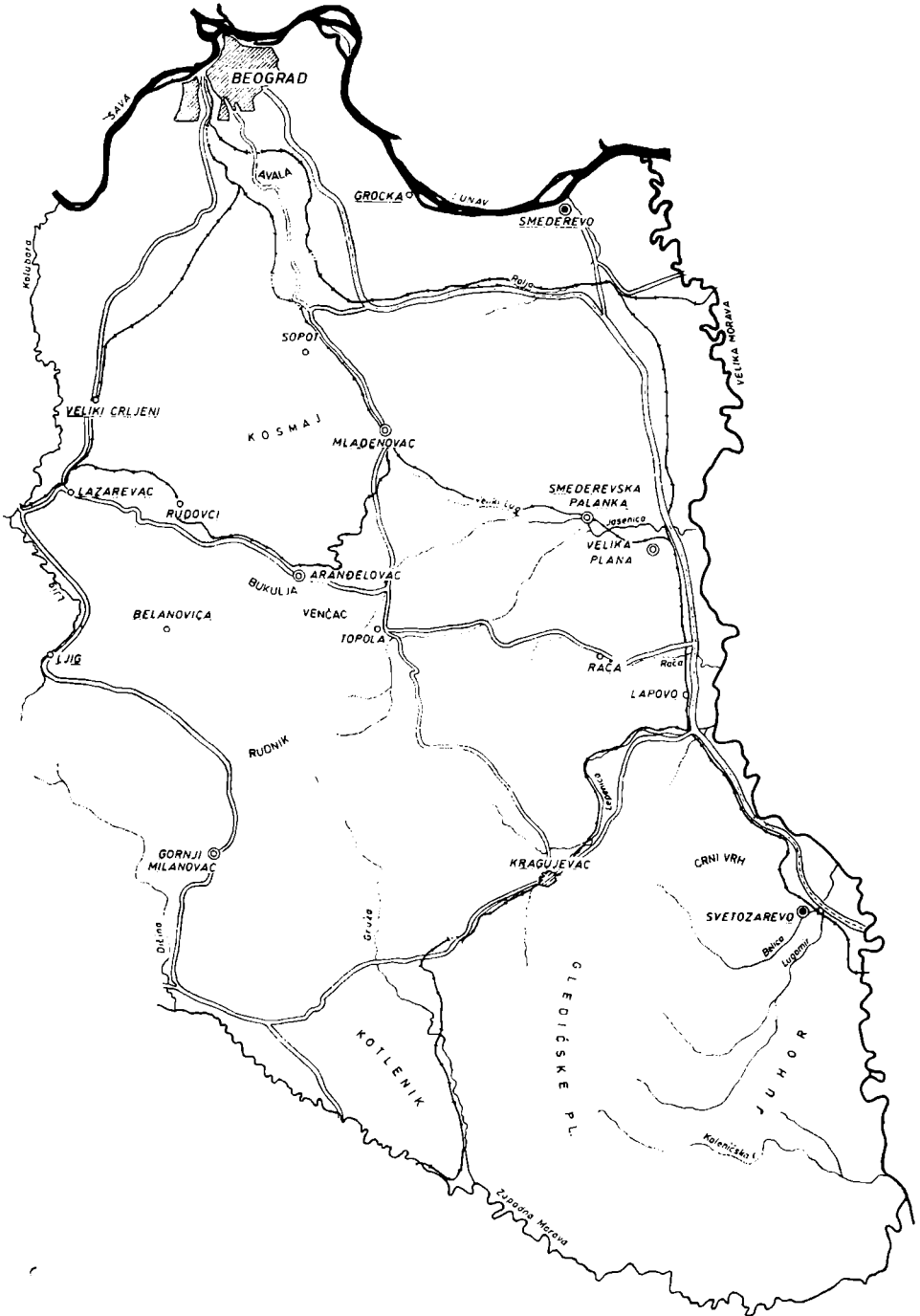
Развој индустрије и саобраћаја крајем 19. и почетком 20. века учинио је да се, осим старих окружних вароши Београда, Крагујевца, Смедерева, Горњег Милановца и Јагодине (Светозарева), пред други светски рат као варош формира и Смедеревска Паланка. Тако се у периоду 1921—1953. у овом делу Србије градовима сматрају (3, с. 287).

Табела 1. Број становника у градовима Шумадије од 1921—1953. године

Град	Број становника			
	1921.	1931.	1948.	1953.
Београд	133281	266849	367816	470172
Крагујевац	15643	27208	31412	40615
Смедерево	6307	10477	14206	18134
Смедеревска Паланка	3977	5215	7612	9427

Осим Београда, који већ 1921. године има преко 100000 становника, у Шумадији се налази још једно, за то време велико градско насеље са преко 10000 становника, Крагујевац. Касније становништво у њему расте, прелази 20000 а крајем периода достиже близу 50000 становника (40615). Затим следи Смедерево које крајем поменутог периода достиже близу 20000 становника, а најмања је Смедеревска Паланка која је у почетку социјалистичког периода развоја имала близу 10000 становника. Окружне вароши Горњи Милановац и Јагодина (Светозарево) немају тада статус града, као ни остале варошице.

	Укупно становништво	Пољоприв. становништво	% пољопр. од укупног стан.	Укупно активно становништво
Буковик, орашачки	2382	876	36,8 ⁰ / ₀	1248
Г. Милановац, таковски	3402	193	5,7 ⁰ / ₀	1178
Аранђеловац, орашачки	5752	258	4,5 ⁰ / ₀	2191
Младеновац, космајски	6231	622	10,0 ⁰ / ₀	2649
См. Паланка, јасенички	9427	1096	11,6 ⁰ / ₀	3768
Светозарево, белички	12270	823	6,7 ⁰ / ₀	4441
Смедерево, подунавски	18328	2204	12,0 ⁰ / ₀	7427
Крагујевац, град	40612	841	2,1 ⁰ / ₀	15825
Београд, град	490172	22109	4,7 ⁰ / ₀	207416
Бели Поток, београдски	2082	1028	49,3 ⁰ / ₀	1034

Положај градова у Шумадији

Издвајајући 1961. године градове по свом критеријуму, Д. Вогелник је у овом централном делу Србије издвојио следећа градска насеља: (3, с. 215—216). (в. стр. 37).

И овде се Београд издваја у засебну групу са близу 500000 становника. Најближи њему Крагујевац, са близу 50000 становника, је скоро 10 пута мањи. Следе затим Смедерево и Светозарево у групи од 10—20000 становника, али прво знатно бројније и са доста мањим бројем пољопривредног становништва. У групи од 5—10000 становника су три града. Највећа је Смедеревска Паланка, а за њом следе Младеновац и Аранђеловац. У групи од 3—5000 становника је само један град, Горњи Милановац, а испод 3000 становника су два насеља, приградска села: Буковик поред Аранђеловца и Бели Поток поред Београда. Од четири градска насеља пре другог светског рата број је 1953. порастао на 10, ако се не изузму приградска села Буковик и Бели Поток. Вогелник је њих категорисао према економској структури и то, идући по броју становника, овим редом: Београд као комерцијално-терцијерни град, Крагујевац као индустријски, Смедерево као индустријски, Светозарево као комерцијални, Смедеревску Паланку као индустријски, Младеновац као индустријски, Аранђеловац као комерцијално-занатски, Горњи Милановац као терцијерно-комерцијално-занатски, Буковик као аграрни и индустријски и Бели Поток као аграрни (3, с. 282—283).

Као што је познато индустријализација и урбанизација наше земље нарочито узима маха крајем педесетих и током шездесетих година и траје све до данас. Због тога долази до промене статуса многих насеља у овом крају. Изградњом индустријских и других објеката намењених привреди, појачаном савременом стамбеном изградњом и изградњом објеката намењених појединим делатностима, развојем комуналног система и, посебно, сталним приливом становништва са села и његовом деаграризацијом, још су нека насеља добила статус града (правно)*, док су друга остала и даље варошице. Посебно је то случај са општинским средиштима која се у комуналном систему развијају у полифункционална средишта, али има општина где се појављују два па чак и три мања средишта градског типа (Љиг и Лазаревац).

Тако су од некадашњих варошица постали градови следећа насеља: Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Аранђеловац, Паланка, Лапово, Белановица, Рача, Сопот и Топола мада у неким од њих постоји и сеоско насеље истог или другог имена, повезано са градом или одвојено (Младеновац село, Топола село, Лапово село и Ропчево уз Сопот). Осим ових старих варошица у градове су се данас развила, правно, још два насеља о којима се 19. века није знало, јер су била села. То је Љиг, настао на атару села Гукоши од његовог засеока „на Љигу“ и проглашен за варошицу тек 1922. године, и Велика Плана (5, с. 230). Варошице Младеновац, Аранђеловац и варош Горњи Милановац сврстана су у градове почетком шездесетих година (види претходну страну), правно се сматрају градовима у попису 1971. године ова насеља:

* Градским насељима се сматрају она насеља која су као таква утврђена на основу правних аката друштвено политичких заједница (14).

Велики Црљени, Велика Плана и Топола. Најзад, попис 1981. године признаје правни статус града и осталим варошицама: Белановици, Гроцкој, Лапову, Љигу, Рачи, Рудовцу и Сопоту.

Бројно кретање становника шумадијских градова после другог светског рата. — Званично по попису 1981. године на територији Шумадије има 18 градских насеља, а заједно са Београдом, највећим градом и највећим средиштем Србије и Југославије, и приградским насељима око њега укупно 25. Остављајући Београд и приградска насеља са његовог ужег подручја по страни, јер су ту промене највеће, најизразитије и посебне, покушаће се да се утврде промене у броју становника 18 градских насеља која су ван ужег подручја Београда. Мада је у овим насељима дошло до читавог низа савремених промена овде ће бити речи само о бројном порасту становника који је очигледан. Овај бројни пораст последица је савременог развоја тих насеља, савремених миграција са села у градове које истовремено делују на даљи привредни развој насеља, посебно на развој терцијарних делатности.

Послератни пописи показују следеће кретање броја становника у овим насељима (6, 7 и 8).

Табела 2. — Кретање броја становника у периоду 1948—1981. године*

Насеље	Број становника					Индекс 1981/48	% пољ. ст. 1981. год.
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.		
Крагујевац	31412	40602	52792	71049	87764	279,3	0 ‰
Смедерево	14206	18328	27182	40192	55369	389,7	1 ‰
Светозарево	9297	12270	19872	27658	35488	381,7	1 ‰
Смедер. Паланка	7413	9427	13014	18687	23635	318,8	2 ‰
Аранђеловац	4278	6386	9837	15545	21379	499,7	1 ‰
Младеновац	4833	6231	10943	15858	21016	434,8	2 ‰
Гор. Милановац	2697	3402	4492	10972	17791	659,6	3 ‰
Вел. Плана	7347	8343	9922	12657	16175	220,1	11 ‰
Лазаревац	1268	1640	3700	5556	11114	876,4	1 ‰
Лапово в.	7169	7569	8112	8307	8837	123,2	30 ‰
Гроцка	2927	3200	3726	4956	6394	218,4	17 ‰
Вел. Црљени	2296	2687	4227	3861	4252	186,7	16 ‰
Топола	965	1467	1761	2876	3482	360,8	3 ‰
Љиг	964	1194	1416	1954	2632	273,02	3 ‰
Рача	1017	1315	1351	1751	2305	226,6	8 ‰
Рудовци	1112	1537	2276	1909	1883	169,3	5 ‰
Сопот	576	552	970	1272	1581	274,4	4 ‰
Белановица	422	416	344	373	336	79,6	9 ‰

Табела показује да је данас после Београда најбројнији Крагујевац који прелази цифру од 80000 становника и сврстава се међу неколико најбројнијих градова Југославије, а трећи је по величини у Ср-

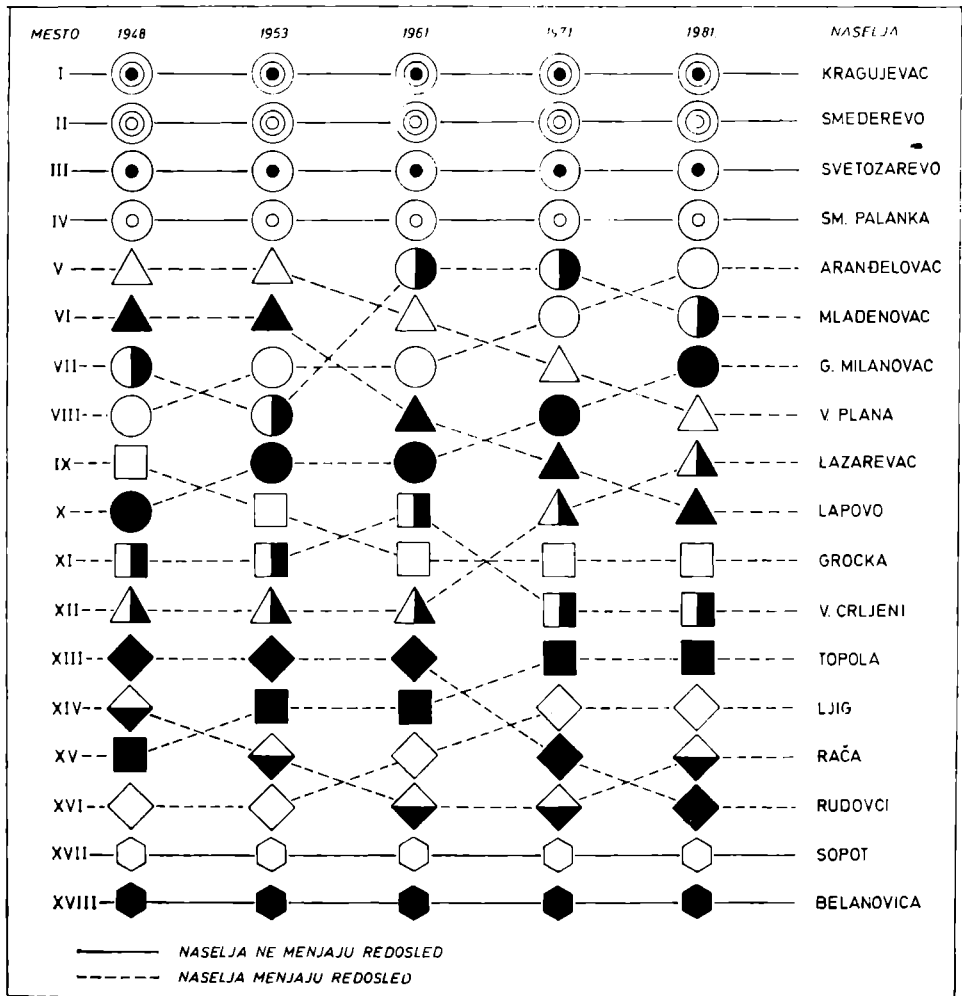
* За градове из региона Шумадија и Поморавље, Д. Милановић даје податке о укупно пописаном, а овде су изнети подаци о сталном становништву истих (13). Отуд и разлике у броју становника 1981. године.

бији. За њим следи Смедерево са преко 50000. По међународним мерилима по којима град треба да има преко 50000 становника, ово су два права градска насеља Шумадије. За наше прилике, међутим, последњи попис показује у Шумадији четири града средње величине, од 20—50000 становника. Светозарево је најбројније са преко 35000, а остали су преко 20000 и иду овим редом: Смедеревска Паланка, Аранђеловац и Младеновац. Ово су градови подједнако велики а два последња се сасвим незнатно разликују. Три мања града су у групи од 10—20000 становника. Ту је највећи Горњи Милановац а за њим следе Велика Плана и Лазаревац. За остала, правно, градска насеља пре би се могло рећи да су то веће варошице. Међу њима је највеће Лапово, које заједно са истоименим селом прелази број од 10000 становника. Иза њега следе Гроцка, Велики Црњени и Топола (која заједно са селом прелази 5000 ст.). Остали градови су у групи од 1000—3000 становника, у ствари мање варошице. Преко 2000 становника међу њима имају само Љиг и Рача, док су Рудовци и Сопот испод 2000 (Мада Сопот са оближњим селом Ропчевом прелази 3000 становника). Најмање градско насеље је Белановица далеско испод 1000 становника, у којој је јако изражено опадање становника у односу на почетак овог периода.

Интересантно је, међутим да се овај редослед места по величини, односно по укупном броју становника, мења током овог периода, као што се види на графикану (ск. 1).

Док су четири прва места у целом овом послератном периоду, имала стално иста насеља: Крагујевац, Смедерево, Светозарево и Смедеревска Паланка, растући пропорционално и одржавајући сталан међусобни однос, и на зачељу такође није било промена. Два последња места, 17. и 18., стално су заузимали Сопот и Белановица. Промене у редоследу, као што се види на графикану, су од 5. до 16. места.

Ово колебање редоследа изражено је у три нивоа. Запажа се, наиме, колебање између 5—10. места. Насеља се у овој групи међусобно смењују у редоследу, потискују или напредују. У тој смени учествују следећа насеља: Аранђеловац, Младеновац, Горњи Милановац, Велика Плана, Лазаревац и Лапово. Тако су Велика Плана и Лапово, који су 1948. године држали 5. и 6. место, почели да бивају потискивани од 1961. године, поступно али стално. Велика Плана се спушта за по једно место у сваком следећем попису и 1981. стиже на осмо место по величини. Лапово је од 1953. до 1961. било потиснуто за два места а у сваком следећем попису за још по једно тако да је 1981. на 10. месту, односно 4 места ниже у редоследу. Младеновац и Аранђеловац два блиска и подједнако велика градска насеља, која су 1948. била на 7. односно 8. месту, стално се смењују у редоследу. Код Младеновца је изразитији скок од 1953. до 1961. да 1981. опет дође до пада, док је крива успона у редоследу у Аранђеловцу поступнија и равномернија, те он данас заузима 5. место испред Младеновца. Треба само нагласити да су ово два подједнако велика насеља између којих је највећа разлика у броју становника била 1961. године — 1106 становника — у корист Младеновца, кад је он нагло скочио са 8. на 5. место. Уједно ова два насеља су стално потискивала Велику Плану и Лапово.

Ск. 1 — Редослед места по величини — промене у редоследу од 1948—1981. г.

Девето место по броју становника заузимала је почетком овог периода Гроцка која се од 1961. године усталила на 11. месту пуштајући пред себе Горњи Милановац и Лазаревац. Горњи Милановац је 1948. године био на 10. а данас је на 7. месту тако да је потиснуо Велику Плану, Лапово и Гроцку, док је Лазаревац, постискујући Лапово и Гроцку, са 12. доспео на 9. место. Крива успона Горњег Милановца је са мањим задржавањем између 1953. и 1961. године, а Лазаревац почиње свој продор напред тек 1961. године.

Најбурније промене у редоследу су у групи насеља која су се 1948. налазила од 9. до 12. места, а то су Гроцка, Велики Црљени, Горњи Милановац и Лазаревац. Два насеља су из ове групе отишла у горњу, од 5—10. места, Лазаревац и Горњи Милановац, а Гроцка се

из те групе спустила у ову потискујући само Велике Црљене. У групи је остало само насеље Велики Црљени али се спустило за једно место.

Трећа и последња група обухвата измене у редоследу од 13. до 16. места. У овој групи су насеља Топола, Љиг, Рача и Рудовци. Сва четири су стално у овој групи само што су се некад примарни Рудовци (13.) и Рача (14.) уступили своја места Љигу и Тополи те се данас налазе на 15. одн. 16. месту. Линија опадања је у Рудовцу стално изражена после 1961. а у Рачи, после пада на 16. место где се задржава од 1961—1971., опет долази до успона 1981., јер је сад на 15. месту. Топола и Љиг, међутим стално напредују у редоследу мада са застојима. Код Љига је застој у успону изражен од 1948—1953. и од 1971—1981., а код Тополе од 1953—1961. и у два последња пописа.

Графикон показује, према томс, да су највећа померања на горе имали Лазаревац, Горњи Милановац, затим Аранђеловац и Младеновац, па Љиг и Топола, јер су у редоследу по величини продрли за два до три места напред. Опадање у редоследу у неким насељима, иако је пораст становника и даље присутан, указује на слабије напредовање тих насеља у односу на она која их потискују. Најизразитије линије опадања у редоследу имају Рудовци, Лапово и Велика Плана, а мање изразите Гроцка и Велики Црљени. Час опадања а час успон у редоследу изражен је само у три насеља Младеновцу, Великим Црљенима и Рачи, што указује на неке осцилације у њиховом развоју. У осталима је изражен или сталан успон или стално опадање.

Иако овај графикон редоследа насеља градског типа не даје праву слику колебања броја становника у њима ипак указује на три основне ствари. Прво, да је број становника стално најмањи у два насеља Белановици и Сопоту. Стално последње место у редоследу заузимају ова два туристичка средишта, два насеља ван важнијих саобраћајница, два насеља која су се најмање изменила и у привредном погледу. Друго, прва четири места у редоследу заузимају стално најважнији управни, индустријски и друге врсте центри и саобраћајни чворови Шумадије. Ово им обезбђује сталан пораст броја становника сразмерно њиховом значају. Најзад, треће да је разлог промене и колебања у редоследу у осталим насељима везан за промене њиховог значаја, развоја индустрије, развоја моторног саобраћаја, изградњу модерних саобраћајница и др.

Анализа табеле 2. где је приказан пораст становника од 1948. до 1981., показује да је у том периоду једино насеље где стално опада становништво, Белановица. У овом, најмањем градском насељу Шумадије је данас једна четвртина становника мање него 1948. године. Опадање броја становника бележи само кратак прекид од 1961—1971. када је забележен мањи пораст. Индекс опадања у овом насељу износи 1953/1948. — 98,5%, 1961/1953. — 82,6%, 1971/1961. је поминути пораст од 108,4%, и, најзад, од 1981/1971. — 90,0%. Ово показује да је највеће опадање било од 1953. до 1961. после чега је уследило мање повећање. Тако Белановица данас има 90% становништва из 1971. године а 79,6% становништва из 1948., када је у овом насељу забележен максимум од 422 становника.

Сва остала насеља имају пораст становника у односу на 1948. годину мада у неким долази до колебања. Највећи индекс раста у периоду 1948—1981. има Лазаревац 876,4⁰/₀ тако да је ово насеље близу 9 пута веће него што је било 1948. године. За њим следи Горњи Милановац чији је пораст преко 6 пута, тј. индекс раста је био 659,6. Аранђеловац и Младеновац су већи за преко четири пута, и то Аранђеловац близу 5 пута (499,7) а Младеновац око 4,3 пута (434,8). Њима се приближују Смедерево и Светозарево који су порасли за преко 3,8 пута, затим Топола чији је пораст 3,6 пута и, најзад, Смедеревска Паланка која је порасла 3,1 пут. Преко два пута су бројнији у односу на 1948. годину Крагујевац, Сопот, Љиг, Рача, Велика Плана и Гроцка. Највећи пораст је имао Крагујевац 2,8 пута, а само нешто мало изнад два пута су порасли Рача, Велика Плана и Гроцка. Последња три насеља су порасла од 1,2 до преко 1,8 пут. Најмањи пораст у односу на 1948. имало је Лапово, а нешто мало испред њега су Велики Црљени и Рудовци. За разлику од Лапова где је пораст становника мали али сталан у друга два насеља је било и опадања. У Рудовцу је максимум забележен 1961. после чега становништво слабије опада, док је у Великим Црљенима стало опадање изражено 1971. и дошло до слабијег пораста становника. Незнатније, али краткотрајно опадање забележено је и у Сопоту 1953. године када ово насеље има минималан број становника у овом периоду. У свим осталим насељима сталан је пораст броја становника од 1948. до 1981. те је у свима минимум у 1948. а максимум становника у 1981. години.

Интензитет пораста становника. — Интензитет пораста становника није био подједнак у свим насељима што се види из прегледа индекса пораста у табели 3.

Табела 3. Индекси пораста становништва од 1948—1981. године

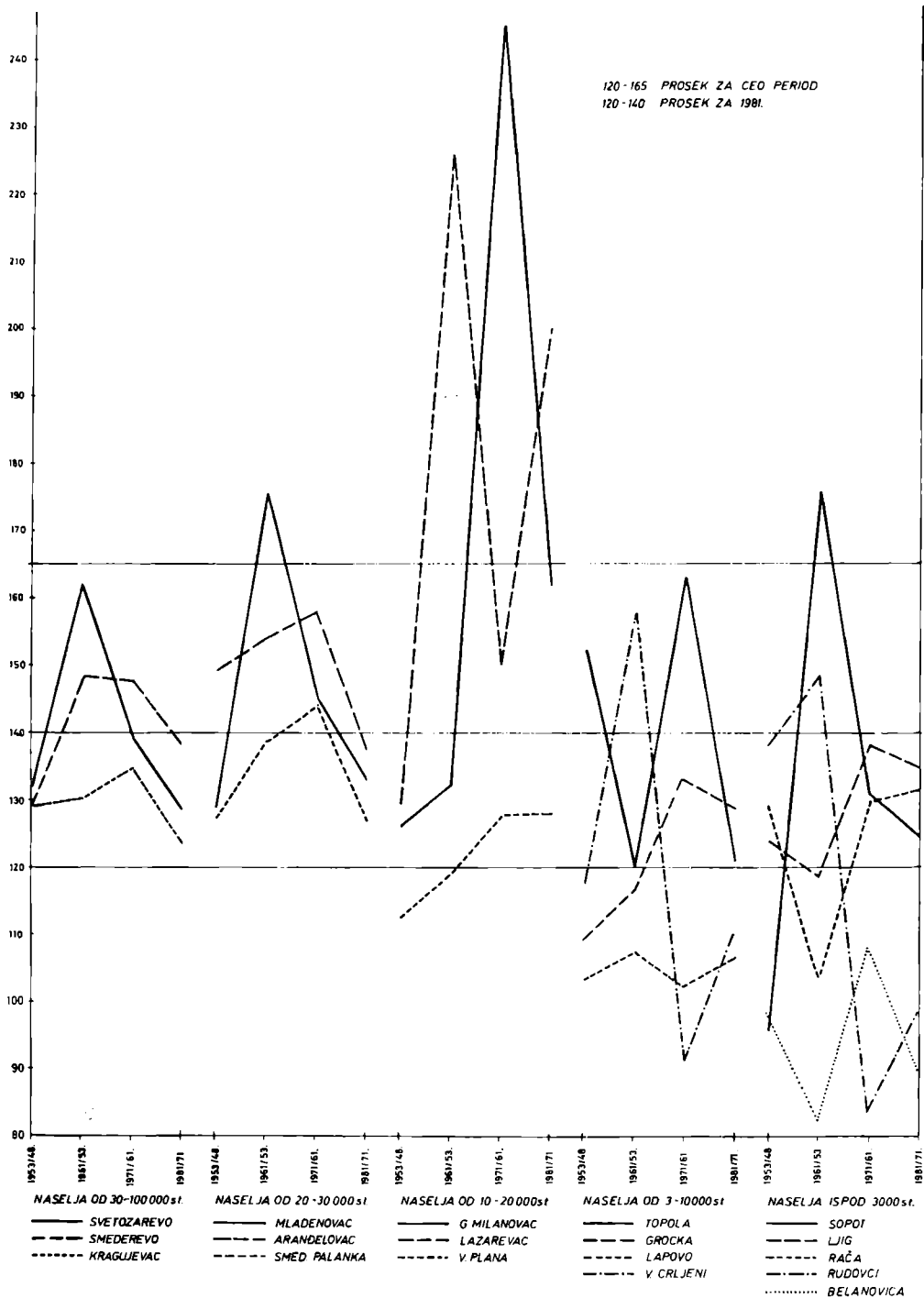
	И н д е к с и					Разлика 1981—1948
	1953/48.	1961/53.	1971/61.	1981/71.	1981/48.	
Крагујевац	129,3	130,02	134,6	123,5	279,3	56352
Смедерево	129,01	148,3	147,9	137,8	389,7	41163
Светозарево	132	162	139,2	128,3	381,7	26191
Смед. Паланка	127,2	138,1	143,6	126,5	318,8	16222
Аранђеловац	149,3	154,0	158,0	137,5	499,7	17101
Младеновац	128,9	175,6	144,9	132,5	434,8	16183
Г. Милановац	126,1	132,03	244,3	162,1	659,6	15094
Вел. Плана	113,6	118,9	127,6	127,8	220,1	8828
Лазаревац	129,3	225,6	150,2	200,03	876,4	9846
Лапово вар.	105,6	107,2	102,4	106,4	123,2	1668
Гроцка	109,3	116,43	133	129	218,4	3467
Вел. Црљени	117,02	157,3	91,3	110,1	186,7	1956
Топола	152,02	120,04	163,3	121,1	360,8	2517
Љиг	123,9	118,6	138	134,7	273,02	1668
Рача	129,3	102,7	129,6	131,6	226,6	1288
Рудовци	138,2	148,08	83,9	98,63	169,3	771
Сопот	95,8	175,7	131,1	124,3	274,4	1005
Белановица	98,6	82,7	108,4	90,1	79,6	—86

Максималан интензитет пораста становника, односно максималан индекс пораста изражен је у 8 насеља у периоду 1961—1971. године. То су Крагујевац, Смедеревска Паланка, Аранђеловац, Горњи Милановац, Гроцка, Топола, Љиг и Белановица (у којој је то везано за краткотрајни пораст броја становника у овом периоду). Исто толико, 8 насеља има максималан индекс раста нешто раније од 1953—1961. године, и то су: Смедерево, Светозарево, Младеновац, Лазаревац, Лапово в., Велики Црљени, Рудовци и Сопот. Само два насеља, Велика Плана и Рача, имају максималан индекс раста од 1971—1981. године тј. последњих десет година.

Минимални индекси раста, међутим, нису тако правилно распоређени, мада су у већини насеља (11) везани или за почетак или за крај овог периода. Ипак је највећи број насеља имао минималан индекс раста почетком овог периода тј. од 1948—1953. г. То се види у 7 насеља: у Смедереву, Младеновцу, Горњем Милановцу, Великој Плани, Лазаревцу, Гроцкој и Сопоту, у коме је тада изражено и опадање броја становника. У периоду 1953—1961. минималан индекс раста се јавља у четири насеља: Тополи, Љигу, Рачи и Белановици, у којој је тада најјаче изражено опадање становника. Само три насеља имају минималан индекс раста од 1961—1971. године: Лапово тада бележи најмањи пораст становника а у Великим Црљенима и Рудовцима долази и до опадања. Интересантно је да је минималан индекс раста у 4 највећа насеља Шумадије и то, са изузетком Светозарева, тек од 1971—1981. г., после претходног максимума. То су Крагујевац, Светозарево, Смедеревска Паланка и Аранђеловац, Смедерево је имало минималан индекс од 1948—1953. а у Светозареву је максимум био од 1953—1961. године.

Ово показује да је најинтензивнији раст градских насеља Шумадије био у периоду од 1953—1971. године, јер пре 1953. године није било ниуједном насељу максималног индекса, али је забележено 7 минималних (в. табелу 3). Истовремено је од 1953—1971. само у 7 насеља забележен минималан индекс раста, и то је у три дошло до опадања становника (Белановица, Велики Црљени и Рудовци) а у осталих четири раст је био нешто спорији (Лапово, Топола, Љиг и Рача).

Интензитет и ток раста је ипак за свако насеље различит. У Крагујевцу је приближан индекс раста од 1948—1981. године (129,3—134,6) са максимумом од 1961—1971. а минимумом од 1971—1981. То указује на подједнак интензитет раста током целог послератног периода и на извесно смиривање интензитета пораста становништва током последњих десет година. Смедерево, за разлику од Крагујевца, има минималан индекс од 1948—1953. године. Од 1953. до 1971. расте доста интензивније, да би се последњих 10 година интензитет раста доста смањило. Светозарево има изузетно висок индекс раста од 1953—1961. године вероватно у вези са почетком рада индустријског гиганта, фабрике каблова. Не тако изражен минимум од 1971—1981. указује и овде на смиривање у расту.

Ск. 2 — Графички приказ индекса раста од 1948—1981. г.

Графички приказ индекса раста показује да се у највећем броју насеља индекс креће од 120—165, а само у два насеља (Младеновцу и Сопоту) је изнад овог просека, чак 175. Изнад овог просека са изразито великим индексом раста, до 200 па и преко 200, су само два насеља Горњи Милановац и Лазаревац, који су од 1948. године бројнији за близу 9, односно 6,5 пута (в. таб. 2). Оба ова насеља су порасла због интензивног индустријског развоја — више индустријских погона у Горњем Милановцу, угљени басен и подизање термоелектране у Лазаревцу.

Само неколико насеља је испод овог просека. Велика Плана и Гроцка су то од почетка овог периода па до 1961., а у Лапову је то случај током целог периода. Због тога је Лапово насеље које је најмање порасло у односу на 1948. годину на шта указује и његов индекс 1981/48. — 123,2 (в. таб. 2 и 3).

Негативан индекс раста, односно мањи од 100, уочава се на графикању у четири насеља: Сопот, Велики Црљени, Рудовци и Белановица. Сопот, за разлику од других, има овај негативан индекс у почетку (1953/48.) а као последицу краткотрајног опадање становника у вези са померањем седишта космајског среза. У Великим Црљенима је у почетку индекс нешто испод просека (117,02) после чега пагло расте и затим још наглије опада да би од 1961—1971. добио негативну вредност и доста изражено опадање броја становника. Последњих десет година индекс поново добија позитивну вредност али испод просека (110,1). У Рудовцу су негативни индекси раста од 1961—1981. године, када је истовремено изражено и опадање броја становника. Ипак је и овај негативни индекс од 1971—1981. нешто у порасту што се у последњих десет година одражава у извесном смиривању и заустављању већег опадања. Индекси раста Белановице имају сталну негативну вредност, са изузетком 1971/61. када се вредност попела изнад 100 и дошло до мањег пораста становништва. Због тога је негативна разлика од 1948—1981. године у овом насељу 86 лица, и ово је једино градско насеље Шумадије које данас има мање становника него 1948. године.

Током послератног периода највеће индексе раста су имала четири насеља: Горњи Милановац и Лазаревац високо изнад просека, преко 200, и Младеновац и Сопот, нешто ближе просеку 175. Интересантно је да се ови натпросечни индекси раста не јављају у старим насељима (изузетак Г. Милановац — стара окружна варош) Крагујевцу, Смедереву, Светозареву, Смедеревској Паланци и др., чији је индустријски развој започео крајем 19. века или почетком 20. У њима је интензитет раста знатно умеренији иако је апсолутни бројни пораст становништва највећи. Најјаче изражене индексе раста, или другим речима најинтензивнији раст, имају насеља чији јачи индустријски и општи развој почиње тек у овој послератној епохи, из разних разлога.

Може се рећи да је сваки интензивнији развој насеља, било које врсте, утицао на пораст становништва тј. на већи индекс раста. Тако је изградња фабрике каблова у Светозареву утицала да оно забележи највећи индекс раста међу старим градовима 1961. године,

иако је у овом насељу и раније било неколико мањих индустријских погона (пивара, млин, кланица). Појава нових и проширење старих погона у Младеновцу чини да се и овде јави 1961. године максимални натпросечни индекс од 175,6. У Горњем Милановцу је пре другог светског рата било две мање радионице бомбона, а после изградње савремених значајних индустријских погона он 1971. г. има натпросечан индекс од 244,3, највећи у шумадијским градовима. Осцилације у енергетском значају басена Колубаре и његовог средишта Лазареваца, видљиве су и у криви на графикону, јер су овде забележена два натпросечна индекса 1961. и 1981. За Тополу, која је 1961. била на самом врху просека са индексом 163,3 и Сопот чији је индекс 1961. био натпросечан (175,2), узроци су другог карактера — овде се виде изразити утицаји развоја комуналног система и мањс настојања да се развију у туристичке центре Шумадије.

Опадање становника и негативан индекс мањи од 100 забележени су у мањим насељима. У Сопоту је он везан за почетак овог периода, после чега долази до интензивног пораста у 1961. години, а потом до смиривања у оквиру просека близу његове доње границе. Појава негативних индекса у Великом Црљену 1971. и у Рудовцу 1971. и 1981. године последица је опадања коришћења угља, њихове основне енергетске сировине, због све већег коришћења нафте и њених деривата. Изградња термоелектране у Великим Црљенима и Обреновцу, чија је изградња и базирана на лежиштима угља колубарског басена чини да индекс раста у Великом Црљену опет добија позитивну вредност, мада испод просека, и да се број становника опет повсћава. У Рудовцу је из истих разлога индекс добио знатно вишу вредност него 1971. мада и даље негативну, што је као последицу имало смањење опадања становника које је од 1971—1981. износило само 26 лица. Најизразитији негативни индекс има Белановица. Он је у овом насељу изражен током целог послератног периода. Нешто јачи туристички развој овог насеља је само за кратко време, од 1961—1971. године, утицао да индекс раста буде позитиван односно становништво порасте у истом периоду за 29 лица. Године 1981. индекс у Белановици опет има негативну вредност и условљава даље опадање броја становника у овом насељу (37 лица мање него 1971. г.).

Најумеренији интензитет раста и индексе чије се вредности крећу од 102—107,2 има Лапово, чији је пораст броја становника сталан али умерен, мада је на криви у графикону стално изражено колебање, смена раста и опадања индекса. Најмање изражена колебања и сталан успон индекса раста има Велика Плана: крива њеног индекса раста је у узлазној линији, наглијој у почетку овог периода и сагубљеној благо узлазној линији у последњем десетлећу. Оба ова насеља леже на магистралној железничкој прузи Београд — Ниш. Лапово се развијало као значајан саобраћајни чвор (раскрсница за Крагујевац) и велика теретна станица, а Велика Плана као раскрсница за Смедерево, значајна индустријска кланица и млин на главној железничкој магистрали (9, с. 94—96 и 97—100). Интересантно је да ова два насеља, иако леже на главној железничкој саобраћајници, не

опадају али и не расту у оној мери како би се могло очекивати. Разлоге треба тражити у наглијем развоју моторног саобраћаја, изградњи и модернизовању друмских саобраћајница, чиме је значај железнице био доста умањен. То је имало за последицу подизање индустријских погона и у насељима ван железничког саобраћаја и њиховом нешто бржем развоју за разлику од ова два насеља. Најзад, близина Смедеревске Паланке, са којом је Велика Плана готово срасла, и мешање утицаја Смедерева, Светозарева, Београда и Крагујевца на овом подручју овоме исто тако доприносе.

Важно је истаћи да је у већини градова преко 20 000 становника индекс раста 1981. мањи него што је био 1948. године. Ово је најјаче изражено у Аранђеловцу али је видљиво и у Крагујевцу, Светозареву и Смедеревској Паланци иако су разлике мање. Међу овим насељима једино Смедерево и Младеновац имају 1981. индекс виши него 1948. године. Та разлика је у Младеновцу незнатна а у Смедереву изразитија, мада је и у њима индекс смањен у односу на период 1953—1971. г. Индустријски значај младеновачких погона и подизање нове железаре у Смедереву су свакако на ово утицали. Опште опадање индекса раста у овим насељима изнад 20000 становника последица је смиривања и стабилизовања индустријског, опште привредног и комуналног значаја ових насеља, те је дошло и до смиривања гравитације становништва ка њима, која је некад била много јаче изражена.

У групи насеља од 10—20000 становника индекс раста је 1981. много већи него 1948. године, али ипак у опадању у односу на период 1961—1971. у Горњем Милановцу, а у слабом порасту у односу на исти период у Великој Плани. Најизразитије је колебање у Лазаревку. Његови индекси раста су 1961. и 1981. далеко изнад просека (225,6 и 200) а 1953. и 1971. у оквиру просека (129,3 и 150,2) и указују на још јако изражено повећање броја становника у овом насељу, као и на колебања везана за значај угља у укупној енергетици и индустријализацији наше земље. Због тога је Лазаревац једино градско насеље са израженим секундарним максимумом натпросечне вредности.

У насељима испод 10000 становника већи индекс раста 1981. године него 1948. имају Лапово, Гроцка, Сопот, Љиг и Рача, што говори да су ова насеља још у развоју, за разлику од Тополе чији је индекс нижи него 1948. мада у оквиру просека за градове Шумадије, што је последица слабијег интензитета развоја овог насеља. Негативни индекс раста у Сопоту у почетку овог периода после чега је уследио натпросечан индекс раста везан је за померање седишта космајског среза односно за установање комуналног система и формирање општине Сопот.

У Тополи, Рачи, Љигу и Белановици минимални индекси су изражени 1961. године а у Великим Црљенима и Рудовцу 1971. Топола, Велики Црљени, Рудовци и Белановица имају 1981. индексе раста веће у односу на минимум али мање у односу на период 1948—1953. г., што није случај у Љигу и Рачи која 1981. има макси-

малан индекс. У овим насељима је најјаче изражено колебање индекса раста, односно интензитета раста самих насеља. У Тополи, Рачи и Љигу се ово колебање задржало у оквиру просека и није дошло до опадања становника, а у Великим Црљенима, Рудовцима и Белановици отишло испод просека и добило негативну вредност, односно довело до опадања броја становника. У Љигу, чији је развој и настанак везан за подизање железничке пруге Обреновац — Чачак, изражено опадање индекса може се повезати са престанком рада те пруге и то се одржава све до изградње ибарске друмске магистрале, на којој ово насеље лежи, после чега је почело наглије да напредује. Кризе у развоју Рудоваца и Великих Црљена везане су за енергетску кризу и опадање значаја угља. Белановица, Топола и Рача доживљавају опадање из других разлога. Белановица се слабије развија као туристичко средиште него што се очекивало, а колебања индекса у Тополи и Рачи могу се објаснити изменама у административном и комуналном значају ових насеља, општинских средишта, и развоју непривредних делатности у њима после установљења комуналног система, као и познијим индустријским развојем (Рача).

Због свега тога индекс раста се у већини насеља налази у 1981. години у просеку од 120—140, а изнад тог просека су само Горњи Милановац са 162 и Лазаревац са 200,03. Испод овог просека су само Лапово и Велики Црљени, али са индексима позитивних вредности, и Рудовци и Белановица чији негативни индекси условљавају опадање становника у њима. Ово све указује да је у већини градова Шумадије дошло до смиривања у порасту броја становника, односно да је пораст становништва у овим насељима мирнији и релативно мањи него у периоду 1953—1971. године, када је достигао максималне вредности.

Апсолутни пораст становништва у градовима Шумадије. — Док је индекс раста последњих година нешто мањи што говори о слабијем интензитету раста апсолутни пораст градова Шумадије је знатно већи. Апсолутно повећање броја становника у градским насељима Шумадије приказано је у табели 3 и оно је највеће у Крагујевцу. У овом највећем градском насељу Шумадије апсолутни пораст становника од 1948—1981. године износи 56352 становника, односно скоро је једнак порасту у 13 градских насеља од 6—18. места (од Младеновца па на даље) у којима је укупно становништво порасло за 60323 лица. Укупан пораст броја становника у Смедереву износи 41163 лица а то је само нешто мало мање него што је порасло укупно становништво у насељима испод 20000 становника (од 7—18. места) које износи 44140 лица. И у трећем по величини насељу, Светозареву, апсолутни пораст од 26191, нешто је мало мањи од пораста у 11 насеља, од 8. до 18. места, у којима је у истом периоду становништво порасло за укупно 29046 становника.

Тако је у ова три највећа града Шумадије 1981. године више укупно 123706 становника него 1948. године. Године 1948. је у њима живело укупно 54915 становника, а 1981. 178621 становник. Укупан број становника у овим насељима 1948. године је био мањи него што износи пораст становника у Крагујевцу од 1948—1981. (56352).

Приближно исти укупан пораст становника у овом периоду имају следећа четири насеља Смедеревска Паланка, Аранђеловац, Младеновац и Горњи Милановац, где се позитивна разлика креће од 15094 (Г. Милановац) до 17101 (Аранђеловац). Од 1948—1981. године у ова четири насеља становништво је укупно порасло за 64600 особа, односно био је тај пораст упола мањи него истовремени пораст у три највећа градска насеља. Истовремено он је био троструко већи него што је био пораст у преосталих 11 насеља, почев од Велике Плана па до Белановице, који је износио укупно 29406 лица. У тих 11 насеља позитивна разлика између 1948. и 1981. године не прелази нигде 10000 лица по насељу, али се и међу њима могу издвојити три мање групе. Међу овим насељима највећи пораст имају Велика Плана и Лазаревац: Плана преко 8000 а Лазаревац преко 9000 особа, што је довело до тога да је Велика Плана данас двоструко, а Лазаревац скоро 9 пута бројнији но 1948. године. У њима је укупно 1981. године било више 18674 становника.

Осталих 9 насеља у попису 1981. су са мање од 10000 становника. Највећи апсолутни пораст забележен је у посматраном периоду у Гроцкој, 3467 становника више него 1948., па затим у Тополи 2517 лица што заједно чини 5984 лица.

Разлику од 1000—2000 лица више него у 1948. години има 5 насеља. Ова разлика је максимална у Великим Црљенима (1956) а минимална у Сопоту (1005 лица). Интересантно је да је у Лапову значајној железничкој раскрсници и важној теретној станици, које је још 1948. имало преко 7000 становника, та разлика незнатна једва нешто преко 1500. Љиг, Рача и Сопот су 1948. године имали од 500—1000 становника (Рача 1017), а сада су се удвостручила што указује на подједнак значај ових комуналних средишта, са или без индустријских постројења, и говори о њиховом нешто споријем привредном и општем развоју. Укупна разлика у броју становника од 1948. до 1981. године у ових пет насеља је 7585 особа, односно само нешто мало више него што је укупан пораст у Гроцкој и Тополи (5984 л).

Руловце је имало мањи пораст од 1000 лица. У њима је од 1948. више само 771 становник, што је резултат колебања индекса раста и опадања становништва од 1961. Једино насеље које 1981. има мање становника него 1948. је најмање градско насеље, Белановица, са негативном разликом од 86 лица.

Укупни пораст броја становника у градским насељима Шумадије износио је од 1948—1981. године 221234 лица тј. укупно становништво је порасло од 100199 лица, колико их је било 1948., на 321433 лица 1981. године. Индекс пораста укупног градског становништва Шумадије 1981/1948. години износи 320,8 (320,79) што показује да је градско становништво данас троструко бројније но 1948. године.*

* И овде је изузет Београд и његово уже подручје.

Градско становништво Шумадије, без ужег шумадијског подручја Београда, чини 32,47% укупног становништва Шумадије (опет без ужег подручја Београда). Становништво три највећа града Крагујевца, Смедерева и Светозарева, учествује у укупном становништву Шумадије са 18,044%. Три следећа насеља са бројем становника између 20—30000 (Смедеревска Паланка, Младеновац и Аранђеловац) са укупно 66030 становника чине 6,67% укупног становништва Шумадије. Укупно 45080 становника колико их има у три градска насеља од 10—20000 становника (Горњи Милановац, Велика Плана и Лазаревац) чини само 4,55% становништва Шумадије. Осталих девет насеља градског типа, чији број становника не прелази 10000, и у којима живи укупно 31707 становника чине свега 3,2% укупног становништва Шумадије.

З а к љ у ч а к

У закључку се може рећи следеће:

Бројни пораст становништва у градовима Шумадије је знатан што показује и укупан број, као и учешће градског становништва у укупном становништву истог подручја. И поред тога што је Београд, највећи град Југославије, Србије и овог подручја на коме лежи, привукао и стално привлачи знатан део становништва Шумадије, привредни развој, индустријализација, урбанизација, развој саобраћаја и други фактори утичу на пораст градског становништва и у осталим градовима Шумадије.

Нарочито велики пораст броја становника имају највећи градови Шумадије: Крагујевац, Смедерево и Светозарево. Ово је последица њиховог историјског развоја и старог значаја, њиховог најснажнијег привредног и укупног развоја после другог светског рата, као и појаве великих индустријских гиганата у њима (фабрика „Црвена застава“, нова железара, фабрика каблова) поред бројних старих индустријских постројења. Тако су ова три града и данас највећи градови Шумадије, после Београда, највише су урбанизовани а Крагујевац је и средиште региона Шумадије и Поморавља. Градско становништво Шумадије по попису 1981. године чини 32,47% њеног укупног становништва, а више од половине 18,044% живи у ова три највећа града.

Градови средње величине за прилике у Србији, са 20—30000 становника, су Смедеревска Паланка, Аранђеловац и Младеновац. Ова су се насеља оформила као градови пре другог светског рата откад потиче и њихова индустријска традиција. У сва три насеља постоје и минерални извори па се уз индустрију развија и њихова лечилишна функција, најизраженија у Аранђеловцу. То је, заједно са њиховим управним значајем, допринело да у овим насељима данас живи 6,67% укупног становништва Шумадије. Разлика у броју становника између ових насеља је незнатна, иако је највише порастао бројно Аранђеловац а најмање Смедеревска Паланка. Ова три насеља су међусобно незнатно удаљена што је, вероватно, и разлог да се у овом средишњем делу Шумадије, у сливу Јасенице, где се преплићу утицаји Бео-

града, Крагујевца и Смедерева, није развио град већих димензија, него ова три мања града подједнаке снаге и значаја.

Мањи градови од 10—20000 становника су у Шумадији Горњи Милановац, Велика Плана и Лазаревац. Сва три су у ободним деловима Шумадије, и то Велика Плана на источном, у долини Велике Мораве, а Лазаревац и Горњи Милановац на западном ободу. У Лазаревцу и Горњем Милановцу је нарочито јако изражен пораст становништва у овом периоду. Данас је Лазаревац скоро 9 а Горњи Милановац 6,5 пута бројнији но почетком овог периода, 1948. године. Разлози су снажан индустријски развој оба ова насеља: Лазаревац је центар енергетског басена, а Горњи Милановац центар прерађивачке индустрије, посебно прехранбене. Они се налазе на ивичним деловима Шумадије где се преплићу утицаји Београда са колубарским средиштем, Ваљевом (Лазаревац), односно где слабе утицаји Крагујевца а јачају утицаји западноморавских великих градова, посебно Чачка (Горњи Милановац). На подручју Велике Пране се мешају утицаји Београда и Смедерева. Непосредна близина Смедеревске Паланке, са којом је Плана готово срасла, утиче да је ово насеље мање бројно порасло него Лазаревац и Горњи Милановац (2 пут је већа у односу на 1948. годину).

Сви остали градови, испод 10000 становника, се развијају као ссекундарни центри, административно-комунална средишта у сенци већих градова Шумадије и већих градских насеља изван њеног подручја. Свој напредак та насеља дугују подизању мањих или већих индустријских погона, развоју комунално-административних институција и установа, а нека и туристичком значају и функцији. Иако су ова насеља порасла од 1,2 до 2,74 пута (в. таб. 2 и 3) у односу на почетак овог периода, остала су малих димензија на нивоу варошица, мада су правно градови, а и по структури становништва и односу између пољопривредног и непољопривредног становништва могу да се уврсте у градска насеља. Исто тако често је веома урбанизован и њихов спољни изглед. Близина већих градских средишта је, најчешће, деловала ограничавајући на њихов бројни пораст и задржала их на нивоу малих градова, односно варошица, иако су многи од њих 2—3 пута бројнији него 1948. г.

Мањи број комуналних средишта Шумадије није ни данас добио статус градских насеља мада се по својим функцијама готово не разликују од ових малих општинских насеља са статусом града, а слична су им и по величини. Кнић са 2414 становника и 38% пољопривредног становништва, Баточина са 4825 становника и 13% пољопривредног становништва, Рековац са 1751 становником, а 18% пољопривредног становништва, Барајево са 4225 становника од чега 21% пољопривредног и Варварин са 1937 становника од чега 10% живи од пољопривреде, су комунална средишта Шумадије која немају статус градских насеља.

Једино насеље са мање становника него 1948. године је најмање градско насеље Шумадије, Белановица. Од њених 336 становника 9% живи од пољопривреде, а густина насељености јој је од 1000—5000 ст/km² (12).

Пораст становника је у већини градова Шумадије био најинтензивнији од 1953—1971. године што се поклапа са интензивним растом индустрије и развојем других привредних и непривредних делатности у овом крају. Интензитет раста је у великим насељима био равномеран, а осетнија колебања у интензитету опажају се у мањим насељима понекад праћена и крајим или дужим опадањима броја становника. Највећи интензитет раста био је у Горњем Милановцу и Лазаревцу, у којима и индекси раста имају највеће вредности и који су и бројно највише порасли у односу на почетак овог периода.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. ВВА № 1007, 1516. г., **Оријентални институт Сарајево, бр. 55; ВВА ТД № 16, 1476. г., Оријентални институт Сарајево, бр. 52; Превод Ахмеда Аличића, стр. 331 и 1, Историјски архив Краљево.**

2. **Б. Којић:** Варошице у Србији XIX века, Институт за архитектуру и Урбанизам, Београд, 1970. г.

3. **Д. Вогелник:** Урбанизација као одраз привредног развоја ФНРЈ, Економска библиотека 13, Београд 1961. г.

4. **Србија, Знаменитости и лепоте,** Београд 1965. г.

5. **О. Савић:** Љиг, Зборник радова ГИ „Јован Цвијић” 24, Београд 1972. г.

6. **Савезни завод за статистику:** Попис становништва и станова 1971. г. Становништво: Становништво и домаћинства у 1948., 1953., 1961. и 1971. и станови у 1971. г., Београд 1975. г.

7. **СРС РЗЗС:** Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. г. Коначни резултати по насељима, Документациони материјал бр. 4972 СО Љиг, бр. 4899 СО Лазаревац и бр. 5004 СО Баточина, март 1982. г.

8. **СРС РЗЗС:** Попис становништва, домаћинства и станова 1981. г. Становништво — Основно обележје по општинама и регионима, Коначни резултати, Београд, март 1982. г., Билтен 206

9. **О. Савић:** Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве, САН Посебна издања књ. ССXLII, Географски институт књ. 7, Београд 1955. г.

10. **СРС РЗЗС —** Статистика становништва 1982. г., Списак градских насеља према правном критеријуму, Београд, децембар 1982, Саопштења 161.

11. **М. Поповић:** Крагујевац и његово привредно подручје — Прилог привредној и социјалној географији града и околине, САН Посебна издања књ. ССXLVI Географски институт књ. 8, Београд 1956. г.

12. **М. Милојевић, М. Тодоровић и Р. Јовановић:** Карта — Шумадија, густина насељености по катастарским општинама, Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, Београд, 1983. г.

13. **Драгољуб Милановић:** Кретање укупног становништва Шумадијско-поморавског региона у послератном периоду, СГД — Подружница Крагујевац, Географски годишњак бр. 18, Крагујевац 1982. г.

14. а) Закон о територијалној организацији општина и Закон о изменама и допунама Закона о територијалној организацији општина (Службени гласник СРС бр. 31/77 и бр. 25/79).

б) Одлука о одређивању градова и насеља градског карактера у којима се врши национализација грађевинског земљишта (Службени Гласник СРС бр. 10/59).

в) Закон о одређивању грађевинског земљишта у градовима и насељима градског карактера (Службени Гласник СРС бр. 32/68, 29/69, 19/71 и 16/72.).

Résumé

OLGA SAVIC

ACCROISSEMENT NUMÉRIQUE DE LA POPULATION DANS LES VILLES DE SUMADIJA

— Movement et analyse —

La région de Šumadija, partie centrale de la Serbie, a trois centres urbains anciens — Belgrade, Kragujevac et Smederevo. Chacun de ceux-ci était, en son temps, centre de l'Etat serbe; Belgrade l'est devenu le dernier et il est resté aussi la capitale de la Yougoslavie. Les autres villes se sont développées à partir des localités rurales. Quelques unes de celles-ci ont commencé à assumer les caractères urbains encore à l'époque turque, mais la majorité seulement après la libération de la domination des Turcs. L'urbanisation intensive ne commence qu'après la deuxième guerre mondiale à cause du développement de l'industrie, de l'électrification, du développement du trafic motorisé et du système communal. Du point de vue juridique, 18 localités de Šumadija, à l'exception de Belgrade et de son territoire au sens strict, sont aujourd'hui des villes. Au cours de 40 années d'après-guerre, ces localités ont beaucoup changé et surtout ont considérablement augmenté le nombre de leurs habitants.

La population urbaine de la région de Šumadija s'est accrue, de 100.199 personnes (en 1948) à 321.431 personnes (en 1981), c'est à dire l'accroissement total est de 221.234 personnes. Elle constitue aujourd'hui, sans territoire de Belgrade qui fait partie de la Šumadija, 32,47% de la population totale de cette même partie de la Šumadija.

L'accroissement numérique de la population est particulièrement grand dans les villes anciennes qui sont en même temps les plus grandes, à savoir: Kragujevac, Smederevo et Svetozarevo. La population totale de ces villes a augmenté de 54.915 (en 1948) à 178.621 (en 1981). Dans ces villes vivent actuellement 18,04% de la population totale de la Šumadija, c'est à dire plus d'une moitié de sa population urbaine totale. Le plus peuplé est Kragujevac, plus de 80.000, ensuite Smederevo, plus de 50.000 et finalement Svetozarevo avec plus de 35.000 habitants. Dans l'intervalle de temps de 1948 à 1981, toutes ces trois villes ont grandi de près de 3 jusqu'à presque 4 fois.

Les villes de grandeur moyenne, de 20 à 30.000 habitants Smederevska Palanka, Arandjelovac et Mladenovac, rassemblent 6,67% de la population totale de Šumadija. Ces localités sont aujourd'hui de 3 à 4 fois plus grandes qu'en 1948. La différence en nombre d'habitants n'est pas si considérable, bien qu'Arandjelovac ait eu le plus grand accroissement et Smederevska Palanka le plus petit. Ceci est dû au fait que la distance qui les sépare l'une des autres est insignifiante et qu'elles sont situées au centre de la Šumadija où s'entrelacent les influences de Belgrade, de Kragujevac et de Smederevo.

Les petites villes à la population de 10 à 20.000 habitants, Gornji Milanovac, Velika Plana et Lazarevac sont situées dans les parties périphériques de la Šumadija. Lazarevac et Gornji Milanovac sont sur la périphérie ouest, tandis que Velika Plana est sur la périphérie est, dans la vallée de la Grande Morava. L'accroissement du nombre d'habitants est particulièrement exprimé à La-

zarevac et à Gornji Milanovac; la population de la première de ces villes est presque 9 fois plus nombreuse qu'en 1948 et celle de la seconde 6,5 fois. Dans cette période de temps, Lazarevac est devenu siège de la commune et centre minier et énergétique et Gornji Milanovac, pendant ce même temps, réalise un développement intensif de son industrie. Dans toutes ces localités s'entrelacent les influences de Belgrade et du centre de la région de Kolubara — Valjevo (Lazarevac), resp. de Kragujevac et du centre de la région de Morava de l'Ouest — Čačak (Gornji Milanovac). Velika Plana, dans laquelle s'entrelacent les influences de Belgrade et de Smederevo et qui s'est presque soudée avec Smederevska Palanka, a grandi le moins. Sa population est seulement deux fois plus nombreuse qu'en 1948. Dans ces trois agglomérations vivent aujourd'hui ensemble 4,55% de la population totale de la Šumadija.

Les autres 9 agglomérations de type urbain ont moins de 10.000 habitants. Il y vit 31.707 personnes en tout, ce qui fait 3,2% de la population totale de la Šumadija. Elles se développent en centres secondaires administratifs et communaux, à l'ombre des villes plus grandes de la Šumadija ou bien des autres villes importantes en dehors de son territoire. Bien qu'elles aient grandi de 1,2 à 2,7 fois par rapport au commencement de cette période, elles sont restées de petites dimensions, au niveau des bourgs, mais par la structure de la population, le rapport entre la population agricole et la population non-agricole et l'aspect extérieur assez urbanisé, elles peuvent être classées parmi les agglomérations urbaines. La proximité des villes plus grandes a produit dans la plupart des cas, un effet limitatif sur leur accroissement numérique, ce qui a eu pour résultat un développement plus lent et moins intensif sur le plan général et économique de ces agglomérations. L'unique agglomération qui, en 1981, avait moins d'habitants qu'en 1948 est Belanovica. Il y vit 336 habitants, dont 90% d'agriculteurs et la densité de population est de 1.000—5.000 hab./km².

L'accroissement numérique de la population dans les villes de la Šumadija était, dans la plupart des agglomérations, le plus grand et le plus intensif dans la période de 1953 à 1971, ce qui coïncide avec le croisement intensif, le développement des communications et les autres activités économiques et non-économiques dans cette région. L'intensité de la croissance était plus uniforme dans les grandes agglomérations et elle est le plus fortement exprimée à Gornji Milanovac et à Lazarevac où les indices de croissance ont les plus grandes valeurs. Les agglomérations de moindre importance montrent des oscillations plus sensibles de l'intensité de la croissance, souvent accompagnées de diminutions temporaires ou plus durables de la population. Les courbes de l'intensité de croissance indiquent que la plupart des villes de la Šumadija il se produit un apaisement dans l'accroissement du nombre des habitants, ce qui veut dire que l'accroissement de la population est aujourd'hui plus calme et relativement plus petit que dans la période de 1953 à 1971.